

Position paper Collectie Overijssel

Zwolle en de Hanze: wat kan er gezegd worden over de positie van deze stad in de omvangrijke Hanzeatische samenwerking, waarvan de handel grote afstanden aflegde en de vertegenwoordigers een balans moest vinden tussen vele overlappende en botsende interesses? Na een halfjaar de archieven van Collectie Overijssel doorzocht te hebben voor het fellowship-project 'Hanzeonderzoek Zwolle 2023', kunnen we al enkele observaties op papier zetten. De resultaten van onze inventarisatie zetten we eerst kort uiteen, waarna we ons richten op de belangrijkste conclusies die hieruit getrokken kunnen worden en vooral wat dit betekent voor vervolgonderzoek – tijdens dit fellowship en mogelijkheden voor langdurige projecten. Welke beperkingen van het bronnenmateriaal zijn we in de archieven van de Collectie tegengekomen? En, in het bijzonder, naar welke andere kansen en mogelijkheden voor toekomstig onderzoek heeft dit ons geleid?

Voor het grootste deel hebben de bronnen, die de Collectie bewaart onder het label 'Hanze', betrekking tot het formele lidmaatschap van Zwolle. Hier vinden we officiële handelsdocumenten, verslagen van de gezamenlijke Hanzevergaderingen (*Recessen*) en brieven gericht aan Zwolle betreffende Hanzezaken. De handelsdocumenten bestaan vooral uit oorkonden die de privileges van de Hanzeatische handelaren bevestigen in verschillende binnen- en buitenlandse gebieden. Dit bronnenmateriaal is zeer algemeen van aard en niet specifiek ingespeeld op de individuele interesses van Zwolle, noch is het materiaal dat uniek is voor het archief van de stad, gezien dit met alle stadsleden werd gedeeld. We kunnen dit ook concluderen over de *Recessen* van de Hanzevergaderingen, waarin de besluiten aan alle leden bekend werden gemaakt. Aanvullend zijn er bronnen te vinden die niet specifiek Hanzezaken betreffen, maar ons desalniettemin inzicht kunnen bieden in de correspondenties en interacties rondom de Hanze. In dit geval hebben we het over stadsnotulen, missiveboeken en stadsrekeningen, die een algemene aard hebben maar met uitgebreid onderzoek naar korte verwijzingen van ontmoetingen tussen vertegenwoordigers kunnen leiden, waarvan er verder geen materiaal in de Collectie aanwezig is. Het missievenboek en rekeningenboek van Deventer bevatten bijvoorbeeld meerdere vermeldingen van bodes en diplomaten die erop uitgestuurd werden om met andere Overijsselse steden Hanzekwesties te bespreken. Dit soort verwijzingen leggen als het ware een kruimelspoor uit die onderzoekers kunnen volgen naar verschillende archieven, waar misschien verslagen van vergaderingen of brieven wel degelijk bewaard zijn. Via dit soort materiaal kunnen we tevens individuen tegenkomen die direct betrokken waren bij Hanzezaken. In de Collectie Overijssel zal dit bij korte referenties blijven, maar het biedt ons een startpunt om het onderzoek naar andere archieven uit te breiden.

Dit bronnenmateriaal vormde al een belangrijke basis voor eerder onderzoek naar Zwolle en de Hanze (zie bijvoorbeeld het gedetailleerde werk van F.C. Berkenvelder) maar biedt ons tegelijkertijd een beperkt perspectief. Er is weinig informatie te vinden over de individuele positie van Zwolle in de Hanze. Hoe belangrijk vonden de bewoners van de stad het lidmaatschap in de Hanze en hoe actief was hun rol in de vereniging? Een begin kan met het geïnterpreteerde materiaal gemaakt worden: zo zijn er in de Collectie soms verslagen te vinden van vertegenwoordigers uit Zwolle die bij enkele vergaderingen aanwezig waren, wat ons een anders vaak ontbrekend inzicht kan geven in de prioriteiten van het stadsbestuur en individuele perspectieven op de vergaderingen. Een soortgelijk deels geïndividualiseerd perspectief op de relaties tot de Hanze kunnen we ook krijgen door de correspondenties van het stadsbestuur te analyseren – deze zijn bewaard in de collectie 'Brieven van en aan de Hanze van verschillende steden' met bijbehorende kopieën van besproken documenten. De onderwerpen lopen uiteen van verslagen over de stand van zaken van handelsblokkades, (vredes)onderhandelingen met buitenlandse heersers en klachten over lokale conflicten. Waar de algemene titel van deze brievencollectie – niet brieven van Zwolle, maar van 'verschillende

steden' – al naar hint, wordt in het materiaal zelf verder bevestigd. Zwolle komt vaak in de Collectie terug als onderdeel van een grotere groep, zij het als één van de Overijsselse steden, de steden rondom de Zuiderzee of als lid van het zogenoemde 'Keulse kwartier', een samenwerking van noordwestelijk-gelegen Hanzesteden die hun gedeelde belangen verdedigden binnenin de Hanze.

Nu we kort hebben samengevat wat er specifiek over Zwolle en Hanzegeschiedenis te vinden is in het archief van Zwolle en waar we potentieel interessante contacten kunnen traceren, is het nu vooral belangrijk om te onderstrepen waar andere kansen liggen. Want het schaarse Zwolle-Hanzemateriaal in de Collectie biedt ons juist een opstap die ons naar andere, bredere én nieuwe onderzoeksperspectieven en -aanpakken leidt. We presenteren nu graag zulke onderzoeklijnen in dit position paper, waarbij we eerst ingaan op een verschuiving van perspectief en dan een uitbreiding naar ander bronnenmateriaal.

1. Ten eerste, het archief zelf. Als we voorbijgaan aan de inhoud van de hierboven beschreven bronnen, geven hun bestaan en behoud ons al belangrijke informatie over de prioriteiten van het stadsbestuur. Waarom werden specifieke kopieën met het stadsbestuur gedeeld en vervolgens gearchiveerd? We komen bijvoorbeeld uitgebreide verslagen van onderhandelingen tussen Lüneburg en hun heerser tegen in de brieven aan de stad – iets wat op zichzelf in het constant veranderende politieke landschap van de middeleeuwen geen unieke gebeurtenis was. Waren er specifieke belangen van het Zwolse stadsbestuur verbonden aan de ontwikkelingen in de regio van Lüneburg? Zie ook de kopie van de statuten van het Hanzeatische handelskantoor (*Kontor*) in Londen. Dit is een gedetailleerde lijst van regels waar handelaren zich aan moesten houden als zij in Londen wilden verblijven als Hanzeaat. Wederom een algemene Hanzebron, maar het is intrigerend dat dit in Zwolle te vinden is, ook gezien het feit dat hier niet zoveel kopieën meer van bestaan in andere archieven. Puur toeval, of wijst dit ons op een aanzienlijker aandeel van Overijssel in de handel met Engeland dan uit andere bronnen blijkt?
2. Het voorlopige onderzoek heeft ons duidelijk gemaakt dat er bij een geïsoleerde studie van Zwolle cruciale elementen van de stadspolitiek en –diplomatie in relatie tot de Hanze ontbreken. Wat uit het archief namelijk het meest naar voren komt is de waarde van onderzoek naar conflict en samenwerking, en in het bijzonder de constante wisselwerking hiertussen. Zoals aangegeven komen we Zwolle vaak tegen als onderdeel van een breder geheel. Bovenal keert de relatie tussen de Overijsselse steden Zwolle, Kampen en Deventer vaak terug. Deze drie steden bieden ons een intrigerende en complexe mengeling van stedelijke, regionale, Hanzeatische en landsheerlijke perspectieven op politiek en economische belangen. Het spanningsveld tussen conflict en coöperatie is een overkoepelend thema in de politieke geschiedenis, en we komen er nog dagelijks oog in oog mee te staan op regionaal, nationaal en Europees niveau. Samenwerking is uiteraard lucratief als elke partij soortgelijke interesses heeft, maar wat gebeurt er als er onderling onenigheid is en partijen verschillende prioriteiten hebben? Spanningen ontstaan al snel als concessies en compromissen voor samenwerking gemaakt moeten worden of als interesses haaks op elkaar komen te staan. De besturen van Hanzeatische steden werden hier vaak mee geconfronteerd. De brede samenwerking van de Hanzesteden moest constant rekening houden met de verschillende interesses van de stadsleden maar ook met externe factoren zoals de acties van landsheren en concurrenten. Zwolle, Kampen en Deventer waren vaak onderling met elkaar betrokken in conflicten rondom tolbetalingen, scheepsvaart en visserij. Desalniettemin presenteerden de drie steden zich als een verenigd blok binnenin de Hanze, om de interesses van hun regio zo sterk mogelijk te representeren.

Bovendien, zoals hierboven al aangegeven, waren de drie steden onderdeel van verschillende coöperaties binnen de Hanze die regionale grenzen overschreden: de Zuiderzee steden en het Keulse kwartier, beide samenwerkingen die andere politieke dynamieken met zich meebrachten. Hoe balanceerde men interne problemen met extern gedeelde belangen? En, vanuit een breder perspectief: hoe werd er een balans gevonden tussen lokale, regionale en landsheerlijke politiek aan de ene kant en de Hanzeatische samenwerking aan de andere?

De uitgebreide correspondenties en (verwijzingen naar) interacties tussen de drie steden bieden ons inzicht in deze complexe relaties. Vertegenwoordigers van Zwolle, Kampen en Deventer bespraken onderling diplomatieke zaken op zogenoemde *dachfarten*, waarbij ook andere lokale steden en edelen betrokken konden worden. Maar de stedelijke diplomaten reisden ook naar de internationale Hanzedagen, keizerlijke Rijksdagen en Hanzeatische onderhandelingen met verscheidene Europese heersers (denk hierbij aan de Heilig Roomse keizer, de Bourgondische en Habsburgse hertogen, en de Deense, Noorweegse, Engelse en Franse koningen). Via samenwerking waren de steden van Overijssel dus betrokken bij kleinschalige en grootschalige diplomatieke ondernemingen. Daarnaast zien we ook voorbeelden van andere steden die samenwerking met Overijsselse stadsbesturen zochten, vaak in de vorm van mediatie. Zwolle, Kampen en Deventer traden op als bemiddelaars en scheidsrechter voor conflicten binnen de Hanze, evenals tussen de Hanze en andere gebieden waar de drie steden nauwe relaties mee hadden (bijvoorbeeld Holland, Zeeland en Gelre). Andersom traden Hanzeatische steden zoals Lübeck ook op als bemiddelaar tijdens escalatie van conflicten in Overijssel.

3. Ten derde, gezien de dominante rol van samenwerkingen in de geschiedenis van Zwolle en de Hanze, is een uitbreiding van archiefonderzoek een logische vervolgstap. Door al deze contacten met verschillende Overijsselse, Nederlandse en buitenlandse steden, is het zeer aannemelijk dat andere archieven materiaal bezitten dat niet kan ontbreken in een onderzoek naar Overijsselse steden en de Hanze. Voorlopig onderzoek in bronnedities zoals *Bronnen tot de geschiedenis van den Oostzeehandel*, *Niederländischen Akten und Urkunden*, *Hanserecessen*, *Hansisches Urkundenbuch* heeft al meerdere verwijzingen van Overijsselse brieven in buitenlandse archieven opgeleverd. Ook zijn er vele verwijzingen naar één van deze steden of Overijssel als een geheel, al betreft dit voornamelijk Kampen en Deventer, die actiever in de Hanze betrokken waren in vergelijking tot Zwolle. Hetzelfde kan geconcludeerd worden op basis van al eerder door ons verzameld Hanzeatisch materiaal in buitenlandse archieven (Lübeck, Keulen, Tallinn, Londen, Brugge en Antwerpen) en een eerste blik op de inventarissen van deze en andere instituten. Een manier, naast de bovengenoemde vergaderingen en onderhandelingen, om de interacties tussen Overijssel en de Hanze verder uit te lichten, is door het traceren van conflicten in lange-afstandshandel in Europa. Confrontaties tussen stadsbesturen, handelaren en andere individuen kunnen ons een groot eind op weg helpen om onderlinge sociale en politieke relaties in beeld te brengen, evenals de lange-afstandsmobiliteit van middeleeuwse en vroegmoderne Hanzehandelaren in Europa. Kleinschalige conflicten rondom erfenissen en handel (verbroken afspraken, gestolen goederen, geweld) kunnen de dynamiek tussen stadsbesturen en individuen blootleggen en bovendien laten zien hoe de verschillende lokale, regionale en internationale belangen invloed hadden op het dagelijkse leven van inwoners van Hanzesteden. Dit is bijvoorbeeld mooi te zien in het archief van Tallinn, de Hanzeatische stad die geografisch het verst van Overijssel verwijderd is maar een opvallende collectie van correspondentie met Deventer en Kampen bewaart. Dat deze steden nauw contact hadden, zou niet geconcludeerd kunnen worden als men alleen naar de Collectie

Overijssel kijkt. Zo ontaarden we, aan de hand van correspondentie omtrent een erfenisconflict, familiebanden tussen Zwolle en Tallinn die ons meer over Hanzeatische netwerken en mobiliteit kunnen vertellen. Dit geldt ook voor het archief van Keulen, waar namens kleinere steden in het Keulse kwartier conflicten aangepakt werden in Vlaanderen, Brabant, Engeland en Frankrijk. Ook hier zijn correspondenties met groepen uit Overijssel in het archief te vinden, in relatie tot conflicten in het buitenland waar hoogstens een verwijzing in een missieven- of rekeningenboek over gevonden kan worden.

Al met al, de steden van Overijssel bezitten over een rijke geschiedenis die onderzoekers in staat stelt om de regionale eigen(aardig)heden en complexiteiten met een breder Hanzeatisch en Europees onderzoek te verbinden. Met de basis die we met de bronnen uit Collectie Overijssel kunnen leggen, kan een uitgebreid onderzoek naar Overijssel en de Hanze in samenwerking met andere archieven en instituties opgezet worden.